

Influența factorului uman asupra stării de conservare: estetică, istorie, degradare, valorificare. Studiu de caz – pictura murală și iconostasele bisericilor din sudul Transilvaniei

Paul Victor LANGA*

Abstract

The Influence of the Human factor on the State of Conservation: Aesthetics History, Degradation, Capitalization. Case Study - Mural Painting and Iconostasis of Churches in Southern Transylvania

Why is it important to preserve and capitalize on the heritage and how can we carry out these actions without affecting its character? These are questions whose answers would best characterize the way in which we have to analyze certain interventions that we intend to make on heritage, in this case on monuments. This study aims to expose the changes or degradations observed in the frescoes of some churches in southern Transylvania and, at the same time, a signal of what may be the result of lack of collaboration with specialists but also the consequences of conservation and restoration or empirical interventions which affects the integrity and identity of the monument.

Keywords: *state of conservation, degradation, mural painting, Transylvania, human factor influence, restoration, repainting, renovation*

De ce este importantă conservarea și valorificarea patrimoniului și cum putem să efectuăm aceste acțiuni fără a-i afecta caracterul? Sunt întrebări ale căror răspunsuri ar caracteriza cel mai bine modul în care trebuie să analizăm anumite intervenții pe care ne propunem să le facem asupra patrimoniului, în cazul de față asupra monumentelor.

O problemă importantă rezultă din necunoașterea limitei dintre preocuparea pentru renovare sau modernizare și conservarea sau valorificarea monumentului. Desigur, nu putem să blămăm oamenii fără cunoștințe în domeniu pentru că ei au dorit la un moment dat să împrăspăteze pictura pentru sărbători sau în semn de evlavie au adus spre înfrumusețare din lucrurile făcute personal și le-au așezat la icoane, aceste acte îmbrăcând diverse forme. Problema nu a fost la ei, problema a fost la cei care au știut că aceste lucruri pot deteriora patrimoniul într-un anume fel și totuși le-au permis. De aici și până la repictarea unei întregi zone pentru a avea o unitate a imaginii sau pentru a înfrumuseța o pictură veche (ștearsă sau deteriorată în viziunea unor persoane care nu știu că este o amprentă a unui eveniment istoric

* Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestantă, B-dul Victoriei 40, 550024, Sibiu, România (paul.langa@ulbsibiu.ro).

sau chiar a propriilor neglijențe) nu este decât un pas, ignorând faptul că pot fi scene unice cu o anume însemnătate sau chiar opere ale unor artiști care au lucrat temporar pe un anumit suport, iar răspândirea lucrărilor de acest tip nu este una foarte mare și compozițiile respective au un adevărat caracter documentar. Suntem de acord cu o anumită atmosferă interioară a bisericii și un anumit confort oferit credincioșilor prezenți la slujbă, însă nu trebuie să uităm de ceea ce înseamnă locul unde ne aflăm, ce semnificație are acesta și modul în care ar trebui să ne raportăm la valoarea lui autentică. Astfel, este de dorit ca orice intervenție sau renovare să se facă urmărind principiile studiate din trecut și până în zilele noastre de specialiști în diverse domenii care pot oferi o părere justă referitoare la cum ar trebui să se desfășoare astfel de acțiuni, protejând integritatea și identitatea operei și a monumentului.

După cum ne spune și Alexandru Efremov într-un studiu al său referitor la importanța colaborării dintre restauratori și cercetători din diverse domenii¹, specialiștii ne pot furniza informații privitoare la istoria unei anume reprezentări sau obiect, materialele, tehnica de realizare, iar în urma acestor discuții se pot alege cele mai potrivite metode de intervenție pentru conservarea, restaurarea și valorificarea patrimoniului.

Studiul de față își propune o expunere a modificărilor sau degradărilor observate la frescele unor biserici din partea de sud a Transilvaniei și în același timp o semnalare a ceea ce poate fi rezultatul lipsei de colaborare cu specialiști, dar și consecințele unor conservări și restaurări empirice sau intervenții care ating integritatea și identitatea monumentului. Menționăm încă o dată faptul că nu există niciun fel de dorință de a condamna pe cineva pentru o anume conduită față de monumentele ce vor fi amintite, deoarece, deși există deseori un interes pentru conservare sau valorificare, anumite intervenții inadecvate suferite de monument la un moment dat nu mai pot fi corectate de cei care administrează la momentul actual patrimoniul deținut,² dar totuși ne dorim să atragem atenția spre o educare a publicului în ceea ce privește conservarea și valorificarea patrimoniului.

Aceste modificări au apărut fie din considerente estetice sau istorice, majoritatea ducând la degradarea picturii, fie dintr-o dorință de conservare a acestor opere murale (care implicit au dus la o deteriorare a lor), acțiune însoțită deseori de lucrări de renovare a monumentului. La polul opus se poate vedea contrastanta lipsă de interes pentru un monument, îndeosebi când își face apariția biserica nouă a localității sau când sunt neglijate lucrările de întreținere care trebuie efectuate încă de la primele semne de degradare. Toate aceste acțiuni poartă amprenta factorului uman. Spre bucuria noastră, cel puțin din perspectiva unor specialiști care doresc o

¹ Alexandru Efremov, „Restaurarea picturii privită prin prisma istoricului de artă,” *Buletinul Monumentelor Istorice* XLII, 3 (1973), 76.

² Un exemplu elocvent fiind renovările care au știrbit pereții și implicit scene sau personaje pictate sau chiar au condus la apariția unor noi zone de pictură realizată într-o manieră nouă creând în acest fel o discrepanță în stilul programului iconografic văzut în ansamblu care nu mai este citit în mod unitar.

conservare principială și o valorificare optimă a acestor opere de importanță deosebită, putem observa că între studiile de caz care vor fi analizate există și exemple în care conservarea monumentului s-a făcut astfel încât intervențiile să sprijine punerea lui în valoare și nu să îi umbrească originalitatea și caracterul istoric.

Un prim caz adus în discuție este Biserica „Duminica Floriilor”, vechiul lăcaș de cult ortodox din orașul Avrig, județul Sibiu. Executată în anul 1755, după cum ne spune inscripția zugrăvită pe partea stângă a arcului ce desparte pronaosul de naos și care ne oferă și date privind restaurarea din secolul al XX-lea³, pictura bisericii se păstrează în general într-o stare de conservare relativ bună. Totuși există unele degradări ale picturii exterioare (unde și factorii atmosferici au o influență semnificativă în degradarea acesteia⁴) și degradări ale picturii din tinda aflată la baza turnului clopotniță, unde din cauza utilizării lumânărilor stratul de pictură este înnegrit și în unele părți chiar ilizibil. Fumul de la lumânări a putut constitui de asemenea cauza pentru care pictura era lipsită de claritate la început de secol XX când, cu ocazia vizitei regale la Avrig, sătenii au spălat întreaga pictură cu soluție de sodă⁵. În ciuda faptului că se observă o oarecare opacitate a picturii, consecință fie a numeroaselor depuneri ulterioare, precum praf, sau de altă natură (nu neapărat de fum ca în tindă) așternute o dată cu trecerea anilor sau a restaurării din anii '80, fie a spălării de la începutul secolului, stratul ce împodobește pereții bisericii grăiește încă prin culorile armonios redată care încă își păstrează o prospețime aparte.

Ceea ce ne-a atras în mod special atenția din punct de vedere al degradărilor au fost pereții din tindă unde pe lângă pictura puternic afumată în zona superioară la soclul pe care este pictată o frumoasă draperie cu motive inspirate din tradiția bizantină, dar și posibile influențe locale (din zona Avrig sau din zona de unde erau originari meșterii - semnul X suprapus peste un ornament cvadrilobat), am sesizat numeroase lacune de strat și eroziuni ale acestuia cauzate de contactul fizic al

³ „Această sfântă și dumnezeiască biserică a fost zidită din temelie și împodobită cu o preafrumoasă pictură în anul 1755 cu cheltuiala jertfelnică a românilor satului Avrig. // În anii 1981-1982 prin talentul și osteneala domniei sale pictorul restaurator Nicolae Sava lector universitar certificat U.N.E.S.C.O. s-a redat frumusețea și strălucirea valorii artistice a picturii și iconostasului printr-o restaurare generală. // Ostenelile picturii și cheltuielile lucrării au fost împlinite prin jertfele bănești ale credincioșilor Avrigului ale căror nume Dumnezeu să le scrie în Cartea Vieții și să le fie spre veșnică pomenire. // Slujitorii Sfântului Altar, preoții Radu Constantinescu și Milton Lupu împreună cu credincioșii acestei obști creștinești a Avrigului dăm laudă și mulțumită lui Dumnezeu pentru ajutorul ce ni l-a dat în săvârșirea acestei lucrări.”

⁴ Paul Victor Langa, “Effects of Atmospheric Factors on Exterior Wall Paintings. Case Study: Conservation State of the Votive Image of the Saint Nicholas Church from Turnu Roșu,” *Brukenthal Acta Musei XV*, 4 (2020), 770-771.

⁵ Conform mărturiilor relatate de preotul paroh Ovidiu Stroe la momentul cercetării de teren. În proximitatea lăcașului de cult există o troiță ridicată în memoria eroilor din Războiul Mondial pe care este inscripția „Ridicată în al treilea an al domniei M. S. Regelui Carol al II-lea de către cercetașii României pentru cinstirea eroilor întregirei neamului. Iu(n)ie 1932”.

persoanelor sau al unor corpuri cu zidul. Având în vedere faptul că în imediata apropiere se află calea de acces în biserică, putem avea o certitudine în ceea ce privește cauza acestor deteriorări.

Degradări precum pictură afumată și repictări am întâlnit și în județul Brașov la bisericile vechi din comunele Prejmer și Sânpetru.

În partea de nord a comunei Sânpetru este Biserica „Sfântul Nicolae”, o ctitorie sătească la care au contribuit și câțiva negustori brașoveni.⁶ La momentul cercetării de teren efectuate aici am constatat o veche curățire agresivă care a fost făcută pe întreg stratul de pictură. Cercetări anterioare ale monumentului menționează reparații executate în anul 1918 și o curățire în anul 1992 prin care s-au pierdut inscripțiile.⁷ Cu siguranță motivul a fost depunerile rezultate în urma arderii lumânărilor, dovadă stând zonele unde încă se poate observa acest lucru (**Fig. 2, 3**). Soluțiile, asupra naturii cărora nu ne putem da exact o părere, au dăunat atât picturii, care pe alocuri a suferit pierderi de culoare, uneori până la stratul de preparare⁸, dar și foiței metalice (**Fig. 3**). În absida altarului dar și la aureolele sfinților din întreaga pictură interioară observăm o înnegrire a foiței metalice sau chiar pierderea totală a acesteia. De asemenea, cromatica de pe întreg ansamblul de pictură murală interioară se rezumă la o gamă formată din culorile de bază, albastru, galben, roșu, iar izolat se pot observa zone cu tentă verzuie. Dominante sunt zonele de roșu și albastru care pe alocuri au aspectul unor pete întinse de culoare peste care s-a revenit neglijent cu tușe ce oferă o redare a drapajelor, fără îndoială repictări efectuate la un moment dat după etapa de curățire, dar totuși vechi după aspectul deteriorat al culorilor (**Fig. 2**). Cercetătoarea Mihaela Proca menționează într-un volum despre pictura din Țara Bârsei, unde este analizat și programul iconografic al acestui lăcaș de cult, efectuarea unor „probe de întregiri”⁹ și o repictare parțială în tempera.¹⁰

În cadrul programului iconografic de la Sânpetru putem observa trei stiluri de pictură, primul, și cel mai vechi dintre ele, în altar, naos, pronaos, exonartex și exterior, al doilea în pridvor, iar cel de-al treilea, cel mai recent, pe catapeteasma datată la 1847¹¹. În pridvorul aflat sub turnul clopotniță există doar trei fragmente de pictură, în partea superioară o reprezentare a Sfântului Nicolae, iar în stânga și dreapta ușii de acces Arhanghelii Mihail și Gavriil. Mihaela Proca semnalează faptul că fresca din pridvor nu se rezumă doar la aceste scene, dar a fost acoperită cu var.¹²

⁶ Mihaela Proca, *Un veac de artă ortodoxă în Țara Bârsei (1734-1838)* (București: Lumina Tipografică, 2011), 105-106.

⁷ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 106.

⁸ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 108.

⁹ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 108.

¹⁰ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 108.

¹¹ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 116.

¹² Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 114.

Degradări majore ale vechii picturi a monumentului putem observa și la Biserica „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” din Prejmer. Ne vom rezuma pentru moment la fresca din interior urmând ca cea exterioară să fie tratată în partea cu lucrările de renovare sau modernizare a monumentelor. Pictură veche întâlnim doar în altar, în zona ferestrelor din naos și în partea de vest a pronaosului (tabloul votiv). La tabloul votiv (**Fig. 1a**) observăm eroziuni ale stratului de culoare, iar pe alocuri pierderi până la stratul de tencuială, dar și repictări în zona marginală de îmbinare a peretelui cu bolta. În zona ferestrelor se pot observa pierderi de culoare și urme de bucerdare, urme care atestă o acoperire a stratului de pictură veche și o decapare ulterioară a stratului nou. În zona altarului sunt urme de fum și pierderi masive ale stratului de culoare rezultate în urma curățirii, pictura de aici fiind puternic afectată, dar într-o stare relativ mai bună decât cea de la Sânpetru din punct de vedere al cromaticii și al detaliilor. Mihaela Proca menționează și pentru pictura acestui monument intervenții de restaurare precum „*decaparea picturii murale din altar și a peretelui vestic al pronaosului, restul fiind deja distrus de localnici ante 1900, fiindcă l-au considerat afumat și irecuperabil*”¹³, acțiuni care au avut loc în urma cercetărilor întreprinse de Comisia Monumentelor Istorice (secția pentru Transilvania) în anii 1927, 1938 și 1942.¹⁴ Și aici putem observa o diferență stilistică în execuția picturii din altar și pronaos, exceptând pictura contemporană din secolul XX.

Stiluri diferite de pictură a monumentului sunt întâlnite și la biserica din Turnu Roșu (Porcești), județul Sibiu, unde fiecare etapă de renovare arhitecturală a bisericii a constituit totodată apariția unei modificări sau adăugiri în programul iconografic. Într-o monografie a localității sunt consemnate picturi din anii 1653, 1750 și 1932.¹⁵ Pe măsură ce pășim din tinda bisericii spre altar, observăm un program iconografic care ne oferă informații atât despre etapele diferite de construcție sau renovare¹⁶ precum și o imagine asupra diferențelor stilistice între zugravii din secolele XVII-XVIII și cei din secolul XX. O particularitate a programului iconografic din această biserică, supus bineînțeles canoanelor după care se realizează un astfel de ansamblu mural, o constituie prezența celui de-al doilea medalion cu Pantocrator. Acest lucru se datorează faptului că, urmând erminia picturii bizantine, este singura reprezentare care se poate picta pe cupola naosului.¹⁷ Dacă în interior fresca nouă este relativ armonizată cromatic cu cea

¹³ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 41.

¹⁴ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 41.

¹⁵ Ana Sărac, *Monografia comunei Turnu Roșu-Porcești-Plopi* (Sibiu: Imago, 2009), 28.

¹⁶ Sărac, *Monografia comunei Turnu Roșu-Porcești-Plopi*, 28.

¹⁷ „Când biserica este [zidită] cu bolți în chipul crucii, zugrăvește-l în mijloc pe Atotțiitorul (Is. Hs. Pantocrator), și împrejurul lui cetele îngerești [...] Iar de este mare [biserica] și are cinci turle, în cupola cea mare din mijloc zugrăvește-l pe Atotțiitorul, ca și în cupola (din biserica) cea cu turle [...] Dacă biserica este [dreaptă], fără turle, sus, în mijlocul boltei, într-un rotocol zugrăvește-l pe Atotțiitorul”. Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine* (București: Sophia, 2000), 238.

istorică, nu același lucru putem spune că s-a întâmplat și la pictura exterioară unde, pe lângă diferențele stilistice, se pot observa și diferențe cromatice majore, scenele fiind percepute singular în funcție de etapa în care au fost realizate. Acest lucru poate fi sesizat nu doar la nivelul comparativ al fațadei de vest cu cea de nord, unde sunt fresce care datează din prima fază de construcție a ctitoriei, ci și între scenele de pe fațada vestică, respectiv cele din partea superioară executate în 1750¹⁸ și cele contemporane zugrăvite în partea inferioară.

Intervenții contemporane de pictură murală în programul iconografic pot fi observate și la bisericile din Avrig și Prejmer precum și la Biserica Greco-catolică „Intrarea Maicii Domnului în Biserică” din orașul Teiuș, județul Alba.

La biserica din Avrig au fost făcute repictări la îngerii de la baza arcului ce desparte pronaosul de naos, iar un șir de icoane a fost amplasat pe fața corului într-un chenar de lemn cu decor sculptat. Conform pisaniei zugrăvite la data restaurării generale a picturii, aflăm că această intervenție s-a efectuat între anii 1981-1982 de către Nicolae Sava, pictor restaurator, iar în acea perioadă s-a intervenit și la iconostas.

În programul iconografic al bisericii din Prejmer pictura contemporană (**Fig. 1b**) ocupă o proporție considerabilă. Mihaela Proca îl menționează ca autor pe pictorul Iosif Vasu care a realizat fresca în anul 1952.¹⁹ Aceeași cercetătoare amintește de o restaurare din anul 1977, când în zona de pictură nouă s-a efectuat o curățire până la tencuială, după care s-a repictat.²⁰

Apariția picturii de factură nouă în interiorul bisericii de la Teiuș, ctitorie a nobilului Petru Rácz și a soției sale Zamfira Logofăt, a fost cauzată, similar cu cazul de la Turnu Roșu, de extinderea lăcașului de cult.²¹ Observăm astfel zone de pictură nouă în altar, în spațiul dintre naosul vechi și altar, precum și în pridvorul de sub turnul clopotniță. Repictări recente au fost făcute la nivelul altarului și în zona apropiată acestuia după incendiul care a ars acoperișul bisericii cu câțiva ani în urmă. Important de menționat și etic din punct de vedere al conservării și restaurării monumentelor este faptul că asupra picturii istorice nu au fost făcute intervenții fără aprobarea instituțiilor și specialiștilor în domeniu. La momentul cercetării în teren a monumentului administratorul lăcașului de cult ne-a relatat cauzele degradării picturii istorice, dar și faptul că se fac demersuri pentru restaurarea lăcașului de cult. Totuși, la nivelul bolții am observat intervenții vechi de tencuire în zone unde pictura s-a desprins până la cărămidă, fapt care încă putea fi sesizat în anumite locuri, peste care a fost dat un strat de culoare cărămizie.

¹⁸ Sărac, *Monografia comunei Turnu Roșu-Porcești-Plopi*, 28.

¹⁹ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 41.

²⁰ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 41

²¹ Paul Victor Langa, „Chivotul – sursă în cercetarea evoluției istorice a aspectului lăcașurilor de cult. Studiu de caz – Bisericile din Turnu Roșu, Ocna Sibiului, Teiuș,” *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica XVII* (2020), 118, 120.

Înainte de a trece la categoria degradărilor apărute ca urmare fie a neglijenței, fie a renovării sau modernizării bisericilor, se cuvine să ne îndreptăm puțin atenția asupra catapetesmelor, care de cele mai multe ori nu sunt zidite sau pictate în frescă, dar sunt o parte integrantă a programului iconografic.

Din punct de vedere al degradărilor acestea se petrec de obicei la icoanele împărătești sau în cazul icoanelor din apropierea candelor. Acest aspect constituie însă un subiect aparte față de cel de față și nu vom intra momentan în detalii privind starea de conservare a icoanelor din catapeteasmă, rezumându-ne la estetica generală a acestui perete despărțitor dintre naos și altar influențată de cele mai multe ori de modificări estetice ale cadrului unde sunt montate sau pictate scenele specifice iconostasului.

Două dintre cele mai comune modificări de ordin estetic întâlnite sunt montarea unui iconostas nou sau repictări la nivelul vechii catapetesme.

În primul caz avem ca exemplu biserica voievodală din Ocna Sibiului, ctitorie a domnitorului Constantin Brâncoveanu, construită pe fundația vechii biserici ctitorită de Mihai Viteazu²² unde întreaga catapeteasmă și icoanele de pe aceasta sunt noi. Există de asemenea situații în care elemente noi se combină cu părți constituente ale vechiului iconostas al bisericii, după cum putem vedea în lăcașul de cult de la Turnu Roșu, unde catapeteasma este de zid, icoanele și crucea sunt de factură nouă, iar ușile împărătești și cele diaconești sunt cele vechi, după stilul de reprezentare datând aproximativ din secolul XIX – început de secol XX. Același lucru îl presupunem și pentru ușile împărătești de la iconostasul bisericii din Sânpetru.

La biserica veche din Sânpetru putem observa de asemenea un amalgam de stiluri, dar și o diversitate cromatică și decorativă. Icoanele de influență bizantină sunt amplasate pe iconostasul din lemn pictat într-o manieră specifică mobilierului tradițional în culori vii care distrag atenția de la icoanele care ar trebui să fie sesizate inițial. Cercetări anterioare menționează că iconostasul a fost repictat în anul 2004 cu ocazia unei restaurări.²³ Repictări sunt întâlnite și la iconostasele bisericilor din Prejmer și Teiuș, unde s-a folosit soluție coloidală de culoare aurie și argintie, cele două biserici nefiind cazuri izolate.

Din punct de vedere al degradărilor constatate la pictura exterioară a bisericilor putem spune că în mare parte a fost afectată de neglijența în întreținerea zonei exterioare sau apropiate acestor picturi, care a dus la infiltrații ale apelor meteorice sau umiditate ascensională, dar și renovări cu materiale inadecvate, degradări accentuate de acțiunea factorilor atmosferici.²⁴ La friza de la Prejmer putem constata, similar cu cazul bisericii de la Sânpetru, numeroase defecțiuni ale sistemului de preluare a apelor pluviale care au dus la scurgeri pe suprafața picturii,

²² Langa, *Chivotul – sursă în cercetarea evoluției istorice a aspectului lăcașurilor de cult*, 119.

²³ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 106.

²⁴ Pentru bisericile din Turnu Roșu, Avrig și Sânpetru o expunere a acestor degradări a fost tratată și în Langa, "Effects of atmospheric factors on exterior wall paintings...", 769-776.

de aici posibil în ciclurile îngheț-dezghet apariția unor fisuri și crăpături sub cornișă. Mihaela Proca menționează că în anul 1848 au fost făcute și scrijeliri în fresca exterioară.²⁵ O intervenție recentă, întâlnită și la Turnu Roșu, care poate că nu dăunează neapărat frescei istorice, dar nu se potrivește cromatic cu aceasta, este zugrăvirea unor elemente de arhitectură cu culoare. La biserica din Turnu Roșu se poate observa în urma unor decapări că această zugrăveală monotonă a acoperit ornamente florale și geometrice pictate pe zona superioară a fațadelor ce confereau acestora o anumită ritmicitate și însuflețire.

O ultimă categorie de intervenții care au afectat și influențează într-un anume sens starea de conservare a monumentelor și implicit a picturii murale este constituită de lucrările de renovare și modernizare a lăcașurilor de cult.

Între studiile de caz prezentate am întâlnit efectuate ambele lucrări. Cele de renovare au fost de obicei cele istorice prin care biserica a fost extinsă sau i-au fost adăugate turnuri ori lărgite ferestrele și căile de acces, ceea ce a dus la o secționare a unor scene sau personaje (Ocna Sibiului, Teiuș, Turnu Roșu).²⁶ O astfel de situație întâlnim și la Avrig sau Sânpetru, cauza fiind de această dată schimbarea iconostasului cu unul mai mare pentru care s-a tăiat din zonele laterale în care era prins. În unele situații precum la Prejmer sau Teiuș, se poate observa o tencuire neglijentă a unor zone ale elementelor de arhitectură sau a suportului frescei. Dintre lucrările de modernizare efectuate în studiile de caz prezentate amintim instalațiile de electricitate sau încălzire, montarea unor lambriuri de lemn sau cuiere și fixarea unor candelă, ștergare sau icoane direct pe suprafața frescei, ceea ce duce la o slăbire a stratului de frescă, obturarea unor zone de pictură și eroziunea, afumarea sau pierderea stratului de culoare din cauza diferențelor de temperatură sau a acțiunii mecanice din apropierea acestuia.

Un lăcaș de cult pe care îl considerăm un model în ceea ce privește armonia dintre pictura veche, intervențiile de restaurare și lucrările de renovare și modernizare este Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Ocna Sibiului. Pictura veche a fost acoperită la un moment dat de un strat de vâruială, Nicolae Iorga fiind cel care o descoperă în cadrul unei cercetări în teren a monumentului.²⁷ În ciuda faptului că unele scene s-au pierdut, cele nou zugrăvite au fost pictate într-un stil apropiat de cel al picturii istorice (**Fig. 4**). Prin alternarea unei game cromatice formată din tonuri cenușii combinate cu tonuri restrânse formate în special din culorile primare s-a creat un efect vizual prin care pictura nouă se armonizează cu vechile scene care s-au păstrat (**Fig. 5**). De asemenea, pentru catapeteasma de mari dimensiuni s-a abordat o structură de lemn natur cu ornamente sculptate care evidențiază icoanele dispuse pe aceasta redată într-o

²⁵ Proca, *Un veac de artă ortodoxă*, 41.

²⁶ Langa, *Chivotul – sursă în cercetarea evoluției istorice a aspectului lăcașurilor de cult*, 118-120.

²⁷ Vasile Drăguț, „Un portret necunoscut al lui Mihai Viteazul. Însemnări privind biserica din Ocna Sibiului,” *Buletinul Monumentelor Istorice* XLI (4) (1972), 61.

manieră simplistă ce se integrează în întreg ansamblul programului iconografic. Important de menționat sunt și intervențiile de restaurare care au păstrat ornamentele decorative zugrăvite la exterior, dar și intervenția limitată la etica profesională a restauratorului care poate fi observată cel mai bine în reprezentarea figurii episcopului Petru al Alexandriei și a lui Iisus care îl privește de sub baldachin, unde s-au efectuat intervenții până la nivelul chipurilor care au fost restaurate doar parțial (**Fig. 6**). Un alt aspect care merită adus în atenție este sistemul de iluminat care este dispus în zona de delimitare a scenelor sau în zone neutre fără a obtura citirea programului iconografic (**Fig. 4, 5**).

Pe de-o parte, faptul că aceste monumente încă dăinuiesc și sunt într-o oarecare măsură conservate sau propuse pentru includerea în programe de restaurare constituie un pas important pentru patrimoniu și pentru păstrarea valorilor transmise de acesta. Pe de altă parte, constatăm cu un ușor sentiment de tristețe cum niște intervenții făcute fără a consulta specialiști în domeniu sau după o estetică personală pot umbri caracterul istoric al unui monument și în același timp duc la pierderea unei părți importante din opera unui anume zugrav.

Totodată apar din nou întrebările privind conservarea, valorificarea patrimoniului și modul în care facem aceste lucruri fără a-i modifica identitatea, al căror răspuns poate fi în primul rând rezumat la un singur fenomen, educația.

Considerăm necesară implementarea pe o scară mai largă a unor proiecte cu substrat pedagogic în care anumite categorii de persoane, ideal ar fi mai întâi preoții și cei ce administrează astfel de monumente, să fie inițiate și familiarizate cu noțiuni de conservare și valorificare a patrimoniului deținut conform cu principiile etice și legislația în domeniu.

Avem de asemenea speranța că inclusiv absolvenții studiilor de specialitate în domeniul istoriei, artelor vizuale și patrimoniului pot avea o influență pozitivă la nivelul localității de proveniență, încercând să poarte discuții cu autoritățile locale, comisiile de cultură sau alte instituții cu atribuții în administrarea patrimoniului local, expunând problematica întâlnită la momentul actual în conservarea și valorificarea patrimoniului, precum și sugestii sau proiecte prin care s-ar face o sumară formare profesională în rândul populației privitoare la combaterea acestor efecte ale intervențiilor nefondate științific, profesional sau legal.



Figura 1. Pictură veche (a – detaliu tablou votiv) și pictură nouă (b). Peretele de vest al pronaosului. Biserica „Sfinții Petru și Pavel” din Prejmer, județul Brașov



Figura 2. Detaliu pictură naos. Biserica „Sfântul Nicolae” din Sânpetru, județul Brașov



Figura 3. Detaliu pictură altar. Biserica „Sfântul Nicolae” din Sânpetru, județul Brașov



Figura 4. Detaliu pictură peretele de nord al naosului (pictură nouă în partea superioară și pictură veche în partea inferioară). Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Ocna Sibiului, județul Sibiu

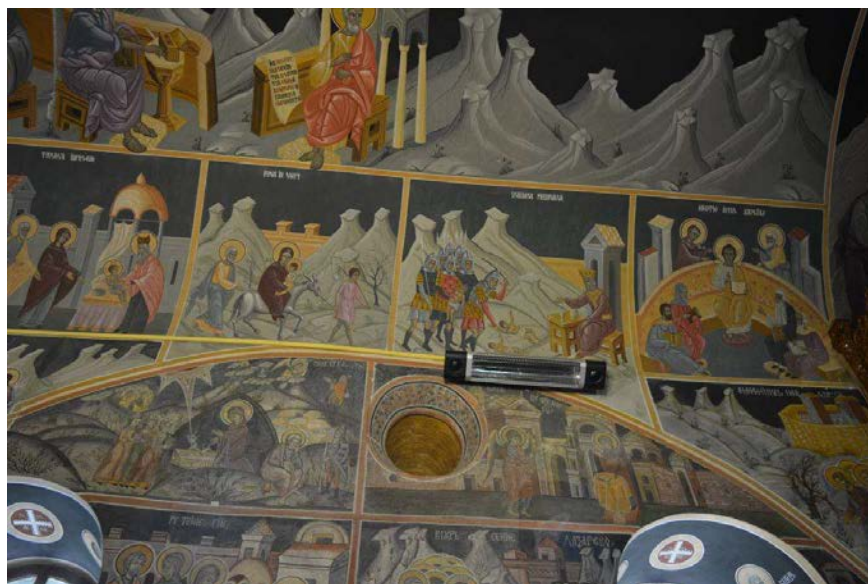


Figura 5. Detaliu pictură boltă (pictură nouă în partea superioară și pictură veche în partea inferioară). Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Ocna Sibiului, județul Sibiu



Figura 6. *Viziunea lui Petru din Alexandria*. Detaliu pictură veche restaurată. Altar. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Ocna Sibiului, județul Sibiu